

ARCHILÉS, F.; MARTÍ, O.; MARTÍ, M., *Trencament polític i canvi social. Elements per a un esquema de l'evolució política de l'Horta-Sud (1860-1905)*, Catarroja, Ajuntament de Catarroja, 1995.

Decididament, hem d'aplaudir la publicació d'un llibre d'història que intenta d'encarar amb rigorositat el canvi social i polític a través de la llarga durada cronològica. Un llibre d'història local, però no localista. Un llibre que, contemplat des d'uns pressupòsits teòrics i metodològics molt ben acurats, intenta anar més enllà de la tradicional història politico-institucional a què normalment estem acostumats, fer grans preguntes i respondre-les en el marc local; en definitiva, un assaig rigorós, atractiu i ben sovint provocatiu, especialment per als talants historiogràficament més conservadors. Per bé que en alguns sentits el projecte, admirablement ben exposat, no és resolt, ni potser era aquesta la intenció dels autors a causa de l'ambició de les hipòtesis que hi són plantejades.

El llibre recull tres excursos de recerca de la història de la comarca valenciana de l'Horta-Sud entre 1860 i 1905. En un primer capítol, s'analitza l'impacte de la revolució de 1868 en la comarca, tot centrant-se en la nova classe política republicana i l'abast de les mesures revolucionàries que efectivament van comportar un trencament clar amb la dinàmica política isabelina. Tot seguit, es tracta la discontinuïtat política en el municipi de Torrent entre el moderantisme i la Restauració, les bases socials de la classe política municipal i el comportament polític de les classes populars. I, finalment, es duu a terme l'anàlisi de l'evolució electoral a partir de la reintroducció del sufragi universal l'any 1891, i del sorgiments de zones geoelectorals presidides per subcultures polítiques oposades, producte, en bona part, d'un vot ideològic que anuncia la lenta aparició de la política de masses. També s'incideix en el fet que el sufragi censatari no només va permetre la participació política dels sectors oligàrquics, sinó també de les classes professionals i, en definitiva, d'uns segments socials més amplis i més representatius del que hom havia imaginat fins aleshores. Tot plegat, amb la voluntat de desenterinyar de forma empírica el tema recurrent de la naturalesa del poder polític en l'Espanya canovista. Si bé, els autors eviten de totes totes deixar-se obnubilar per la retòrica regeneracionista que considera al caciquisme com el gran culpable dels mals del sistema.

La perspectiva teòrica que han adoptat els autors en aquest llibre és la de la història social de la política, és a dir, una història que reivindica la centralitat de la política, però que no confon aquesta darrera amb el marc institucional i emfasitza, per això, el seu significat social. Molt probablement, aquest enfocament coincideix amb allò que l'historiador italià Maurizio Ridolfi¹ ha anomenat la història de la política. Intentant d'enriquir aquesta perspectiva, permeteu-me fer algunes consideracions que no pretenen contradir els pressupòsits dels quals parteixen els autors. Certament, i seguint Max Weber,² tota anàlisi de la política hauria de definir i situar el lloc que ocupa el conflicte per la distribució del poder en tota societat, i fonamentalment analitzar les relacions desiguals que s'estableixen entre governants i governats.

El món de la política és un univers de desigualtat, i de dominació, i això, òbviament, és una font constant de conflicte. Anant molt més enllà, l'òptim seria no solament focalitzar l'atenció en el conflicte observable i patent, sinó també en aquelles formes de poder

1. M. RIDOLFI, «Itinerari di un percorsi di ricerca», *Il PSI e la nascita del partito di massa, 1892-1922*, Roma, Bari-Laterza, 1992, IX-XVI.

2. M. WEBER, «La política como vocación», *El político y el científico*, Madrid, Alianza Ed., 1975.

3. S. LUKES, *El poder. Un enfoque radical*, Madrid, Siglo XXI, 1985.

encaminades a impedir que els conflictes socials es polititzin, o que, fins i tot, i això és més greu, arribin a ser plantejats. En mots de Steven Lukes,³ no hi ha forma de poder més insidiosa que la d'evitar que els conflictes surin a la superfície. Per això, el conflicte defineix la política, tant si aquest es manifesta obertament o si, per contra, roman latent com a conseqüència d'un consens forçat. Ens referim, és clar, a tota mena de conflicte, tant si es dona entre èlits en competència pel poder de l'Estat, pel control del poder polític local, pel domini d'espais electorals, com entre grups socials, i, evidentment el que és d'arrel socio-econòmica. Per bé que, aquest darrer tipus de conflicte no esgota l'àmbit del polític.

El contingut social de la política, al meu entendre, ens indica que la política no és patrimoni d'individus que aïlladament prenen les decisions col·lectives, sinó que, al contrari, les prenen vivint i relacionant-se amb la resta de ciutadans i grups socials que conformen la societat de la qual formen part, i lògicament d'acord amb el seu projecte social. Una cosa és que el marc legal i polític afavoreixi que la iniciativa política la portin unes elits oligàrquiques, i una altra cosa, ben diferent, és que aquestes prenguin decisions al marge de la col·lectivitat, amb independència, en definitiva, dels interessos i de les aspiracions polítiques dels «exclosos» del poder. Per aquests motius, una història social de la política i del poder en la societat restauracionista hauria de consistir en un enfocament que no consideri amb exclusivitat la política com un compartiment estanc, com una esfera autònoma, que es nodreix d'unes lleis pròpies i que s'explica per variables preferentment internes. Cal reivindicar, en aquest sentit, una via sociològica i col·lectiva de l'estudi del poder i de la política. I no donar per definitius pressupòsits teòrics previs sense ser contrastats per la lògica dels esdeveniments i de la dinàmica social. Compartim, en aquest sentit, el tarannà aportat pels autors d'aquest llibre.

Aquestes tres petites investigacions persegueixen la finalitat de qüestionar alguns mites de la historiografia de la Restauració. Per començar, es discuteix de forma convincent i argumentada la presumpta apatia de les classes subalternes, apatia confosa sovint amb un estrany i irreal apoliticisme, d'uns sectors socials que haurien estat conscientment marginats del joc polític oficial, i no haurien sortit d'aquest ostracisme llevat de comptades i desesperades ocasions d'explosió de la ira popular. En segon lloc, es posa de manifest com en aquesta comarca la monotonia de la vida política local i la continuïtat en l'exercici del poder polític municipal, com a expressió de l'oligarquització d'un poder exercit, sospitosament, de forma isolada dins el conjunt social, és quelcom allunyat de la realitat de la dinàmica històrica. En darrer lloc, els autors fan un vot de confiança per les anomenades «altres eleccions», tal com les anomenen Linz, Rouquié i Hermet,⁴ quan analitzen els comicis caciquils, i demostren contrastadament que el falsejament sistemàtic del vot no ha d'impedir desenvolupar un examen fiable dels resultats electorals, i, per tant, de la correlació de forces polítiques en l'Espanya de la Restauració. Evidentment, aquest llibre apunta en aquesta direcció i aquest, al meu parer, esdevé un dels seus grans mèrits.

Més enllà de la desmitificació d'alguns tòpics presents en bona part de la historiografia restauracionista i que acabem d'indicar més amunt, s'obren alguns interrogants no precisats pels autors del llibre. Som conscients de les limitacions de la recerca en qüestió i de les llacunes que manquen per cobrir, com ara la no-realització de l'anàlisi de la gestió ordinària del poder municipal o la insuficiència de dades relatives a la composició sociològica de

4. G. HERMET; A. ROUQUIÉ; J. J. LINZ, *¿Para qué sirven las elecciones?*, México, F.C.E., 1982.

la classe política local. Al meu entendre, aquestes qüestions serien el concepte i l'anàlisi del poder local, els fonaments del consens restauracionista i el funcionament del sistema polític de la Restauració, i la qüestió caciquil o clientelar. En efecte, la perspectiva de l'anàlisi del poder local permet apropar-nos des de la base a la construcció i evolució de l'Estat liberal; així mateix, l'enfocament de la «petita política» permet observar l'existència d'una politització que s'obria camí al marge del consens caciquil característic del moment. Tot i així, una anàlisi introspectiva del poder local que posi en relleu els mecanismes i relacions de poder a l'interior d'una comunitat determinada; que posi l'accent en qui exerceix el poder i com el manté, i en qui el qüestiona i com s'hi resisteix, hauria de contemplar, també i molt seriosament, els factors exògens i les regles de joc institucionals que venien marcades des de dalt.

En d'altres paraules, una anàlisi feta exclusivament des de baix corre el risc de desenfocar el problema fonamental, és a dir, comprendre com s'articula la política en el marc local, i quina mena de difícils equilibris s'establien entre el poder local i el poder estatal situat al centre del sistema polític. Amb això, vull constatar que difícilment podem menystenir la relació centre-perifèria en un estat unitari com era el de la Restauració. Un enfocament excessivament autònom i tancat del poder local pot desviar l'èmfasi en la naturalesa real del problema, això és, l'obtenció i l'exercici del poder polític en la societat de la Restauració i la seva relació simbiòtica amb el canvi social. En un mot, caldria integrar també el factor institucional que condicionava directament aquells qui volien conservar essencialment unes regles de joc oligàrquiques i indirectament a aquells qui pressionaven per modificar-les.

D'altra banda, llibres d'aquesta naturalesa contribueixen fermament a situar el debat en d'altres dimensions, molt més realistes que no les que han presidit anteriors discussions historiogràfiques. Ara bé, continua estant present en el rerefons de la problemàtica que estem discutint el paper de l'Estat canovista i veure si fou la bel·ligerància o bé la neutralitat el que caracteritzà el seu comportament entre 1875 i 1900. És a dir, la pregunta clau seria, fins a quin punt existí un consens constitucional de partença entre les diferents elits burgeses, i fins a quin punt aquest consens va funcionar en l'àmbit local? El dilema assenyalat no deixa d'expressar dues visions de la política excloents entre si, i que la polèmica entre ambdues ha contribuït en certa manera a esterilitzar visions molt més realistes i enriquidores del debat que analitzem. Certament, la visió liberal i individualista del món polític entén que l'Estat solament hauria d'interferir-se en l'esfera social per assegurar l'ordre públic i garantir els drets cívics dels ciutadans. Evidentment, aquest punt de vista és incompatible amb aquells enfocaments marxistes que postulen la connivència directa de l'Estat amb els interessos de les classes dominants.

Per aquesta raó, solament estudis empírics de base revelen quina fou en cada conjuntura la política dels diferents governs que se succeïren en l'època, tenint en compte que estaven molt pressionats per l'acció dels grups corporativistes que influïen en la direcció de la política econòmica i social. La veritat és que recents investigacions sobre l'origen dels estats europeus del benestar assenyalen que la neutralitat que tradicionalment s'ha associat a l'Estat liberal-burgès⁵ no es reduïa simplement a fer d'àrbitre entre interessos confrontats, sinó que progressivament l'acció estatal s'encaminà a dirigir i regular la societat, i, per tant, a interferir en l'esfera privada. La neutralitat política de l'Estat liberal, derivada justament del monopoli de la sobirania que li és característic, no impedí que aquest, en el cas concret que estem analitzant, no prengués partit per una solució conservadora d'ordre que

5. Vid. entre d'altres, D. E. ASHFORD, *La aparición de los estados de bienestar*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1989.

beneficiés les classes dirigents locals i marginés una majoria que no era considerada com a subjecte polític fins i tot després d'haver-se reimplantat el sufragi universal.

La voluntat formalista de l'Estat liberal era la de consolidar-se en un estat de dret cridat a dirimir interessos i a preservar la igualtat dels ciutadans davant la llei, i detenir, així, la sobirania sobre el conjunt de la societat. Amb tot, a l'Espanya de la Restauració la vulneració dels principis doctrinals de l'estat de dret fou un fet sistemàtic, fenomen que beneficiava directament l'estatu quo detingut per unes oligarquies dominants, i que perjudicava a una majoria de ciutadans als quals se'ls conculcava la garantia universal de la igualtat jurídica. En una paraula, l'experiència del Sexenni democràtic i de les situacions freqüents de buit de poder, producte de la inestabilitat política, que es visqueren en aquell període obligaren en certa mesura a l'Estat de la Restauració a haver de «compartir» la seva sobirania amb aquestes oligarquies locals; i aquest fou probablement el cost que va haver d'assumir l'Estat canovista per tal d'escometre la centralització i l'exercici efectiu del seu poder i de l'autoritat constituïda. Aquest fenomen no es pot ignorar per tal com és en aquest sentit que hem de parlar de «bloc de poder» i de patrimonialització de l'Estat en mans d'una minoria rectora. Però alhora estem davant d'un Estat fallit i mancat de legitimitat perquè fonamentava contínuament la seva autoritat en la violació de la llei, en l'ús sistemàtic de la força i en la suspensió de les garanties constitucionals.

El que ens manca per descobrir és si aquesta ficció jurídica, que beneficiava evidentment els interessos de les oligarquies dominants, fou un sinònim de feblesa o bé de fortalesa, això és, el resultat de la imposició de l'autoritat de l'Estat sobre uns poders locals que es resistien a veure reduïda la seva autonomia de govern. I encara més en una societat on el sufragi electoral, malgrat la seva progressiva extensió, era entès com una funció de govern que solament podien exercir els que posseïen la condició de propietaris o les anomenades capacitats professionals, no pas un dret democràtic. En aquest darrer sentit, per als prohoms i notables locals esdevenia imprescindible conèixer de prop els mecanismes de funcionament de l'aparell administratiu; en això radicava la seva capacitat de negociació amb el poder central, amb independència sovint de les fidelitats als partits dinàstics, i lògicament la utilització privativa dels recursos públics esdevenia una font preciosa d'autoritat en les societats locals. És en aquest aspecte que podem parlar d'un consens caciquil forçat i mancat de legitimitació per part de bona part de la ciutadania.

Mentre l'autoritat dels grups dominants no fou seriosament qüestionada, o millor dit, mentre les bases de l'autoritat tradicional, malgrat el progrés econòmic, van ser prou sòlides i el descontentament social no va ser canalitzat decididament per plataformes de mobilització política capaces de discutir la legitimitat del sistema, aquest va funcionar amb més o menys problemes. Això no vol dir que les classes subalternes estiguessin políticament immobilitzades i que paradoxalment la mateixa lenta evolució del sistema restauracionista en un sentit més democràtic va possibilitar parcialment l'expressió política d'aquests sectors socials més desafavorits i, és clar, de les anomenades classes mitjanes. És aquí on apareixen els veritables partits polítics moderns, amb uns suports amplis i inserits, per tant, en el teixit social. Sorgeixen gràcies al marc legal que afavoreix la creació d'associacions, donen impuls a la politització local i són eines fonamentals de creació de l'espai públic i de democratització de la societat. Tot i així, es veuen obligats a créixer i consolidar-se de forma aïllada, sense cap articulació a nivell estatal, i servint-se dels mecanismes que essencialment potencia el sistema, els de la política de notables. D'aquí un dels límits de la capacitat modernitzadora de les estructures polítiques en la crisi de la Restauració.

Al meu parer, hem de veure el caciquisme o la versió hispànica del clientelisme polític com un mecanisme essencial d'articulació de l'Estat liberal centralitzat a Espanya. Encara que això sembli una contradicció. M'explicaré. La restauració borbònica comença a la fi

del cicle de les guerres carlines i dels pronunciaments militars com a mecanisme d'alternança al poder governamental. Mentre hi ha hagut inestabilitat política, i escissions entre les elits dirigents, l'Estat liberal s'ha forjat a batzegades, però al cap i a la fi, les bases van ser fixades durant la dècada moderada als anys quaranta del segle passat. Un cop posats els fonaments calia edificar l'estructura estatal i consolidar-la. Per fer-ho calia un consens de partença: un ordre constitucional que descansés en el paper moderador de la Corona i en el torn pacífic de recanvi governamental. Això és el que simplíficadament s'esdevingué en l'alta política. Cal veure, però, fins a quin punt aquest consens constitucional era compartit per la perifèria del sistema, és a dir, pels poders locals, i com es duia a la pràctica i en quina mesura els condicionava. El caciquisme, que ja existia en el període isabelí, vingué a desenvolupar el paper d'incardinació entre el centre del poder polític i la perifèria del sistema. En alguns districtes, el pacte funcionava de meravella, en d'altres les negociacions eren més dificultoses; tot depenia, és clar, de la conjuntura i de la capacitat de negociació de les elits locals i evidentment de l'entorn i de l'autonomia política dels grups socials.

Les dependències socials i les lleialtats de tipus tradicional van determinar indubtablement el tipus de política que es desenvolupava en les col·lectivitats locals, per bé que no pas fins al punt d'hipotecar el canvi social; considerar el contrari seria acceptar una absurditat. Els anomenats poders fàctics o les forces vives locals (el terrinent, el fabricant en viles industrials, el rector, el mestre, l'apotecari i el jutge de pau, entre d'altres), tal com se les anomenava en l'època, eren les que governaven *de facto* en aquests entorns perquè disposaven d'un notable ascendent social i garantien la perpetuïtat de l'ordre social que pretenien conservar aquells qui regien els afers econòmics. La forma com ho feien variava en funció de la capacitat de mobilització de la societat civil, del seu grau d'organització, i en definitiva, de la seva autonomia respecte als desideratums dels governants.

La penetració de les relacions de mercat a poc a poc van anar trencant aquestes dependències i lleialtats, encara que no fins al punt d'esborrar-les del tot, sinó que van ser reconduïdes en profit dels interessos classistes dels grups dominants, de l'oligarquia, que podia ser compacta o no, i que podia estar formada per les mateixes famílies o no. Per tant, la teoria del bloc de poder oligàrquic defensada per Tuñón de Lara⁶ des de pressupòsits marxistes esdevé viable quan analitzem el poder en el marc local. En efecte, les connexions entre el poder econòmic i el poder polític eren tals que moltes vegades els interessos d'ambdós poders eren descaradament idèntics. Però la vida política no es reduïa a això. La clivella de classe no era l'única fractura que funcionava per explicar els alineaments electorals i les actituds i comportaments polítics en general. D'altres se superposaven i ben sovint alimentaven aquesta fractura, nascuda arran de la introducció de les formes capitalistes de producció. Em refereixo a la clivella religiosa que dividia la població en clericals i anticlericals; a la clivella relativa a la forma de govern que ho feia entre monàrquics i republicans, per posar alguns exemples.

Quant a la desmobilització electoral de les classes populars, cal repetir que aquesta no era equiparable a la desmobilització política, i que malgrat la marginació, aquestes intervenien o bé influïen en la vida política del moment fos obertament en qualsevol espai públic —al carrer, en les fàbriques, al camp—, fos de forma indirecta, a través de l'amenaça o de la previsió del conflicte. Precisament els autors analitzen les diferents modalitats de

6. M. TUÑÓN DE LARA, «La burguesía y la formación del bloque de poder oligárquico, 1875-1914» a *Estudios sobre el siglo XIX español*, Madrid, Siglo XXI, 1974; i del mateix autor, *Historia y realidad del poder. El poder y las élites en el primer tercio de la España del siglo XX*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1967.

resistència i protesta que adoptaren les classes populars enfront de les estratègies d'hegemonia classista desenvolupades pels grups dominants. Això, des de fa temps està fora de dubte, i aquí l'únic que es fa és remarcar-ho. Contràriament, estaríem davant d'una visió reduccionista de la política, que la situa en el marc estret de l'entramat institucional. Que la democratització de l'Estat liberal va partir de la base que aquest es va veure obligat a eixamplar els seus suports socials és una afirmació incontestable. El com i la durada d'aquest procés de democratització i de reajustament de les institucions estatals existents o la creació de noves varia d'un estat-nació a un altre. Si perdem de vista aquestes consideracions de ben segur haurem desenfocat el problema de fons que ateny a la transformació de les estructures polítiques en el lent trànsit cap a l'assumpció de la democràcia liberal i de la política de masses.

GEMMA RUBÍ I CASALS

F. VALLS JUNYENT, *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. 388 p.

Aquesta primera obra del jove historiador Francesc Valls, que el 1992 va merèixer el premi de recerca Joan Mercader, és un llibre important entre les monografies regionals o comarcals que en els darrers anys han tractat de fitar les diverses línies del desenvolupament agrari català entre l'arrencada del segle XVIII i la revolució liberal. Mereix figurar al costat dels estudis de Llorenç Ferrer sobre el Bages, Rosa Congost sobre la regió de Girona, Enric Vicedo sobre les terres de Lleida, Enric Tello sobre la Segarra, o les tesis doctorals encara inèdites de Jordi Andreu sobre El Camp de Tarragona i el Priorat, Josep M. Bringué sobre el Pallars, M. Àngels Sanllehy sobre la Val d'Aran, i Josep Colomé sobre el Penedès.¹ Francesc Valls aporta una peça més del puzzle que ens està permetent copsar les «vàries Catalunyaes» que Pierre Vilar evocava al final del volum tercer de la seva gran obra, que acaba de complir els trenta anys.

El rastre de Vilar, que cercava entendre *Catalunya dins l'Espanya moderna*, ha portat a la recerca de la diversitat agrària a l'interior d'aquella Catalunya del set-cents i del vuit-cents. La disminució de l'escala d'observació ha vingut de la mà de l'explotació sistemàtica de fons documentals cada cop més voluminosos: cadastres i «amillaraments», registres notariais i registres d'hipoteques. Però ens equivocariem si penséssim que el coneixement historiogràfic d'aquella frontissa decisiva, entre el vell ordre senyorial i la naixença de la societat liberal, avança només per addició successiva de detalls cada cop menys rellevants. Un lector atent d'aquesta col·lecció de monografies comarcals, que no passi per alt les dates d'elaboració i edició dels diferents treballs, hi trobarà alguna cosa més que la millora

1. L. FERRER, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, 1987; R. CONGOST, *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*, Vic, 1990; E. VICEDO, *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona, 1991; E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII*, Lleida, 1995; J. ANDREU, *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX*, tesi doctoral llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1994; J. M. BRINGUÉ, *Comunitats i béns comunals al Pallars Sobirà. Segles XV-XVIII*, tesi doctoral llegida a la Universitat Pompeu Fabra el maig 1995; M. A. SANLLEHY, *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): Dels usos comunals a la dependència econòmica*, tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el 1996; J. COLOME, *L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès*, tesi doctoral llegida a la Universitat de Barcelona el 1996.